

Szűcs-Németh Erzsébet

Az ihlet perce

Mint a szerelmes boldog álminál
Tündér-alakká lesz bálványa képe:
Úgy lebben olykor a művész elébe
Teljes tökélyben a szűz ideál.

De oh, ha vére csillapodni száll,
A gráciák övét elejti szépe:
Más hölgy tolong az istennő helyébe...
Asszony, minéműt köznap is talál.

Reszkess az égít így elveszteni!
Ha ő jelen, ha őt mosolygni látod:
Akkor, akkor ne múlassz költeni! –

Egyszerre, mint árny, tűn el az imádott,
És mint a rózsafelhő, nem sajátod, –
Perc a tiéd, egy perc, az isteni!

Arany e költeményét 1855 januárjában írta. 16-án kelt levelében elégedetten küldte el barátjának, Tompa Mihálynak. A költő megmaradt verskéziratán még ez volt a címe: Élet és költelem, képzelem. Alatta ez állt: Az eszményi. Ezt változtatta meg később a szebb és a vers költői üzenetét jobban kifejező címre.

1855-ben a *Hölgyfutárban* Szende Rafael név alatt volt olvasható a költemény. Arany csak az 1867-ben megjelent összes költeményei közé vette fel, a korábbi gyűjteményes kiadás nem tartalmazta. Ekkortól tekinthető tehát „valóban” Arany-versnek.

A vers formája szonett.

Egészen a közelmúltig úgy tudtuk, hogy a költő életművében ez az egyetlen szonett található. Ezt támasztották alá az Arany Jánosról szóló irodalom és a magyar nyelvű szonettet feltérképező verstani, költészettani kutatá-

sok. Például Tolnai Vilmos szerint „Az ihlet perce Arany egyetlen szonettje, sem előbb, sem utóbb nem él evel a formával, melyet irodalmunkban néhány kísérlet után Kazinczy honosított meg.” A kritikai kiadás Voinovich Géza által írt jegyzete szerint is ez az egyetlen szonettje Arany Jánosnak. Somlyó György is egyetlen Arany-szonettről beszél.

Az idén júniusban elhunyt Tarjányni Eszter irodalomtörténész, Arany János-kutató mutatott rá az *Ars poetica-szerű szonettek, szonett-szerű ars poeticák* című dolgozatában (2013), hogy az 1877. július 9-én alkotott, a költő életében meg nem jelent *Naturam furcâ expellas* című vers – formája és hagyománya ellenére – szintén szonett. Mindaddig jól elrejtőzött a szonett versformáját és az Arany-költészet verstani sajátosságát vizsgálók szeme elől. A szöveg

strófatagolásával (8+4+2), valamint 8- és 9-es szótagszámaival elkerülte a figyelmet. A sorok száma azonban árulkodó. A tizennégy soros verset a forma variációinak gazdagsága miatt a kutatók már önmagában a szonett meghatározójaként szokták elfogadni. Arany Jánosnak tehát két szonettje van: egy szabályos, a klasszikus petrarcai forma szerint épített, és egy másik, amely a XIX. századi verstani szempontok alapján még szabálytalannak tekintett változat, amely akkor még hazánkban kevésbé ismert és elismert volt.

2012-ben megjelent Árpás Károly, tanár irodalomtörténész *A Voinovich-füzet* című könyve, mely a közönség és a kutatók számára ismeretlen szerelmes Arany János-költeményeket tartalmaz. Többségük szonett formában íródott. A szaktudományra vár annak megállapítása – bár eredeti kézirat híján nehéz lesz –, hogy valóban Arany János írta-e ezeket a költeményeket, vagy valamelyiket közülük. Változik-e esetleg az eddig ismert szonettjeinek száma?

Az *ihlet perce* szabályos szonett, ölelkező rímelésű kvartettekkel abba / abba és cdc / ddc rímképletű tercettekkel, valamint 10, 11, 11, 10 / 10, 11, 11, 10 / 10, 11, 10 / 11, 11, 10 szótagszámú sorokkal; ezen túl a gráciaköltészetbe is besorolható. A rokokó líra sajátos válfaja a gráciaköltészet. Az antik mitológia motívumait használja, ezzel mintegy fenségesebbé téve azt. Kazinczy, akinek lírája a neoklasszicista Grácia-kultuszban bontakozott ki, igen nagyra tartotta és művelte. Lelkében Wieland, a német gráciaköltészet legkarakterisztikusabb alakja szilárdította ezt meg. Kazinczy szerint fontos, hogy ...a költő a szonettírás idején megfelelő lélektani hullámhosszra kerüljön.

Aki szonettet merészel írni, ne fogjon soha más órában munkájához, mint midőn lelke valamely lágy, komoly érzés által hatalmasan elfoglaltatott.” A mitológia nem más, mint művészet a költészet mellett és a költészetben belül (a kettő területe többszörösen metszi egymást). Platón szerint arra a különös materiára, hagyományos ósi anyagra kell gondolnunk, melyet az istenekről, isteni lényekről, hősök harcairól, alvilágjárásokról szóló, már ismert, mindazonáltal tovább alakítható elbeszélések, mítoszok tartalmaznak.

A gráciaköltészet központi figurái: a Gráciák, a Múzsák és Vénusz.

Gráciák: a görögöknél Khariszok, a kreativitás, a báj, a kellem, a jóság, kegyesség, a termékenység istennői. Segítik azokat, akik a tanaikat követik. (Pamphosz volt az első, aki himnuszokat zengett róluk.) Vénusznak, a szerelem istenasszonyának a kísérői voltak.

Múzsák: a görög mitológiában a mítoszok megtestesítői, a költészet, a zene, a tánc és a tudományok istennői, az emlékezés és az improvizáció ihletői. (Pauszaniasz, görög történetíró és földrajztudós szerint eredetileg három múzsa volt: Aoidé (Dal, Éneklés), Meleté (Gyakorlás), Mnémé (Emlékezés). Nevük a költői gyakorlat három alapfeltételére utal. Ihletet, készletet, képességet adnak. A múzsák szent fája a babér.

Vénusz: a görögöknél Aphrodité, a szépség, a szerelem istennője, ő ruházott fel más nőket is ezekkel az adományokkal. Az ő birtokában volt a szépség öve, és állandó kíséretéhez tartoztak a Gráciák.

A gráciaköltészet központi figurái Az *ihlet percében* mindannyian jelen vannak. A Gráciák konkrét megnevezéssel, a Múzsák képességükkel ihlet-

ként a címben, Vénusz pedig az övét elejtő szépeként a Gráciáknak.

Rajtuk kívül más mitológiai alakok is megtalálhatók a költeményben: tündér-alak, bálvány, szűz-ideál, árny, isteni.

Tündér: olyan csodalény, aki kénye-kedve szerint különféle alakot tud ölteni. Gyorsan elmúló, semmibe vesző, röpke és tünékeny.

Bálvány: emberi vagy állati alakban ábrázolt földöntúli lény szobra, amelyet istenként tisztelnek, szinte mindennél többre becsülnek.

Szűz ideál: tiszta, érintetlen, eszményi tökéletesség.

Árny: csalóka látszat, megfoghatatlan dolog, álomkép.

Isteni: A természetfeletti lénytől, istentől származó.

Jól észlelhető a tizennégy soros költeményben a mitológia beágyazódása, ami a vers témájából eredeztethető. A mítosz születése az ember értelmi tudatának ébredésével esik egybe. A francia Claude Lévi-Strauss struktúraelméletében arra a következtetésre jut, hogy a mítosz azért épül fel az emberben, mert a pszichéjében adottak a körülmények hozzá. Az emberi psziché teszi lehetővé, hogy a nyelvi és kulturális másság ellenére, más, távoli népek folklórájában azonos irányultságok alakuljanak ki.

A tudomány kialakulása, fejlődése megváltoztatta az embernek a természetfeletti lényekhez való viszonyulását. A művészetekben és az irodalomban azonban a mai napig jelen van hatásuk, sok szép és értékes mű megalkotásának témául szolgálva.

Arany esztétikai írásaiban a színvonalasabb alkotás érdekében sokat foglalkozik az „ideál” és a „reál” helyes értelmezésével. Az egyéniben akarja bemutatni az általánost. A helyes eszményítés példáit keresve Shakes-

peare-re és a népköltészetre hivatkozik az első időkben. Később, a *Vojtina ars poétikájában* (1861) azt vallja, hogy a költészet vegyületében több az idealizmus, mint a realizmus. „Minden igaz költészet ideál. Az, ami reálnak mondatik, kívül esik a költészet határán. Különbség csak az, hogy amit ideálnak szokás nevezni, lehány magáról minden időbelit és esetlegest, tisztán akar állani, általánosságban maradni, ezért egyhangú és szűk körű lesz, vagy csak olyat és annyit vesz föl az idő- s esetszerűből, melyet és mennyit évezredek szentesítette hagyományai engednek: innen egyoldalú. Ellenben azon költészet, mely reál vegyületűnek mondatik, elfogadja az időbelit, az esetlegest, a különöst (speciale), például: nemzeti, népi, sőt egyénit is, de nem mint lényegyet, mert akkor megszűnnék költészet lenni, hanem mint formát, melyben nyilatkozik. Ez által köre kitágul, hangja ezerféle változatot nyer, s megszabadul az egyoldalúságtól. De ha lényegét nem az idea teszi, ha a res külsejéből belsejébe tolakodik, akkor nem költészet többé.” (*Töredékes gondolatok* III.). Megállapítása első pillanatban ellentmondásosnak látszik saját költészetét vizsgálva is. Ez azonban csak látszólagos, ami kiderül abból, hogy milyen esetekben érvel így a költő. Kijelentését mindig – a környezetében kell felfognunk. (Egyébiránt az esztétikai értelmezésbe korok, nézetek, események, viszonylatok, a tudományok fejlődése mindenkor beleszólhatnak, s bele is szólnak.)

Arany a versein kívül, érvelő és vitatkozó leveleivel, cikkeivel kivette részét korának az irodalmi színvonal megvédéséért folytatott harcából. „Úgy látszik, mintha nem minden íróban volna elég mély az irodalmi méltóság, s önhivatásának érzete...

Morális érzetet ébreszteni íróinkban az egyik legfőbb feladat.” (Irodalmi hitvallásunk).

Szerinte a költészet célja: „...mint minden művészetnek a szép előhozása, a szép pedig (művészeti tárgyokban) a jónak és igaznak kifejezése, de nem egyenest (directe), hanem közvetve, az idomban és idom által.” (Eszztétika és verstan).

Mivel *Az ihlet perce* című szonettjének témája a költészethez, költőhöz egyaránt kapcsolódik, érdemes feleleveníteni, hogy mit tartott Arany a költő személyéről. „Poeta nascitur, non fit» – régi mondás, igaz is, ha nem vesszük betű szerint, hanem mint többnyire a közmondásokat szükség, kellő magyarázattal fogadjuk el. Hogy a költői tehetség isteni adomány, melyet fáradtsággal megszerezni nem lehet, csak az vonná kétségbe, ki a költészetet gépies foglalkozásnak tekinti; sőt ez sem tagadhatná meg, hogy vannak bizonyos, velünk született hajlamok, melyek már a gyenge korban mutatkoznak, elismerné, hogy e faragcsáló fiú, kellő kiképzés után, jeles gépész lehet; e másik, ki a számtanban oly könnyen boldogul, Euclidesnek lesz kitűnő tanítvány s így tovább. Azt mondani, hogy itt minden az első benyomásoktól, nevelésektől, körülményektől függ, semmi a születéstől, annyi volna, mint azt állítani, hogy minden ember teljesen hasonló véralkattal, ideg-szervezettel jó a világra, annyi, mint az egyedi különbségek megtagadása. Tehát, a poeta nascitur, a mennyiben bizonyos hajlamot hoz magával e világra, miszerint már kicsinységétől kezdve, a dolgoknak inkább a költői, mint prózai oldalát képes felfogni, a rhythmus, az összhang iránt kitűnő érzékkel bír, míg a gépies pontosságú foglalkozás, a rendnek túlzó egyhangúsága ellené-

re van. Ha az ily dispositióval született gyermek, körülményei által, megfosztatik a nevelés előnyeitől, s hajlamával nem egyező életpályára sodortatik, – legtöbb esetben szerencsétlen, a nélkül, hogy tudná, miért... Ama bojtár fiú, ki oly hevesen rikatja furulyáját, s órákig elnézi a felhők játékát vagy a folyam siető vizét, szerencsésebb viszonyok közt hírneves költő fogott lenni; amaz élces falusi vőfélyben, ki egész lakodalmas népet mulattat furfangos ötleteivel, a magyar nemzet vígjáték-írója veszett el (s kár!).” (Az ésszerű utánzásról a költészetben).

A versköltés folyamata Arany magyarázatában:

1. Adott a neszme: ötletmag, élmény (akár egy dallam is lehet).

2. Ezt hosszú ideig érleli magában a költő, míg mű lesz belőle.

3. Vagyis neszméből lesz eszme.

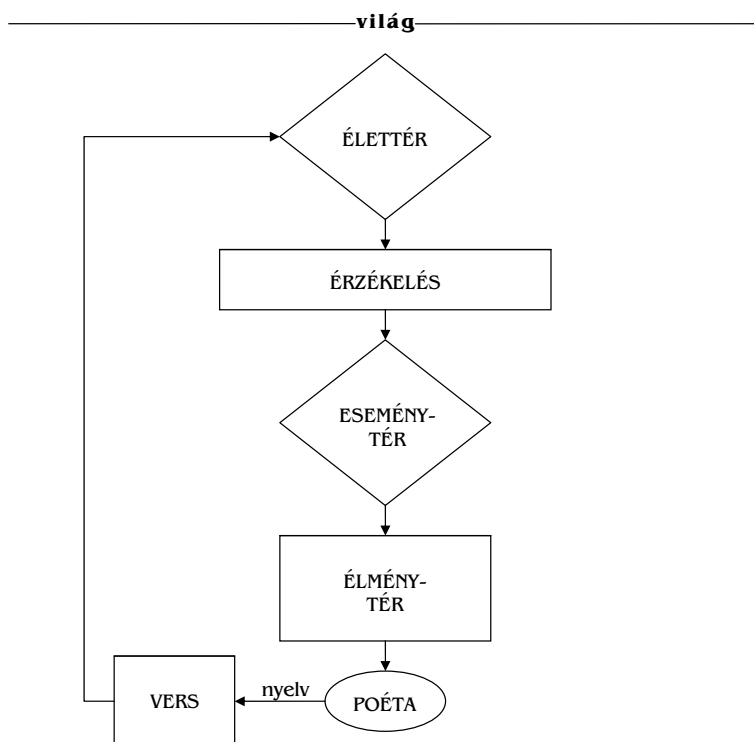
A neszme szót Arany alkotta, magyaráította az angol „non-sense”-ből, a „nem” és az „eszme” összevonásával. A nonsense jelentése: képtelenség, badarság, nonszensz. S hogy az eszme az alkotási folyamat végtermékeként hogyan értendő, az kiderül a *Vojtina ars poétikájának* utolsó két sorából: „Idea: eszme. Nem szó, nem modor. / Azt hát fejezzen ki vers, kép, szobor...”

Az irodalmi mű születéséhez mozgásterre van szüksége az alkotók képzeletének – vallják az irodalmárok. Kosztolányi szerint: irodalmi élményre is szükség van. Mindez megtalálható a létező natúra elemeinek szintjén: ÉLETTÉR – ESEMÉNYTÉR – ÉLMÉNYTÉR.

Az ÉLETTÉR valójában az a környezet, ahol a szubjektumok (emberek) mindennapi életüket élik, amit az eseménytér és élménytér befolyásol, alakít. A terek rétegei teljesen átlátszóak, a szubjektum egyszerre jelen van mind a három térben. Az

eseménytér képeit, jelenségeit emlékezetében tárolja, magában tartja vagy kivetíti az élménytér felé. Az élménytérben a szelektorok osztályozzák a képeket. Bizonyosnak tűnik, hogy az ember megkülönbözteti a mindennapi és a nem mindennapi élményeket. Vannak dolgok (tárgyak, események, jelenségek), amelyek kiemelt szerepet kapnak életünkben. A költemények élményképei egy belső állapotokor érzelmi vetületei. Ennek a megragadhatatlan belső állapotnak az elemzéséhez a mai tudományokban az evolúciós és kognitív pszichológiát hívhatjuk segítségül. „Azok az élmények, amelyek az ingerinformáció ellenében kihívást hordoznak: elkülöníthetőek egyéb élményeinktől. Persze csak akkor, ha odafigyelünk rájuk, pontosabban azokra a tárgyakra, eseményekre, melyek blokkolhatják a

cselekvésünket.” Ezt az odafigyelést nevezi Maquet kontemplatív figyelemnek. „Azért kerülhetnek a figyelmünk középpontjába, mert különleges tulajdonsággal rendelkeznek. Azzal, hogy odafigyelünk rájuk, egyszersmind elkeretezzük a környezetet a mindennapi élet többi tárgyaitól.” A szubjektum állapotától függően érzeteket keltenek, melyek közül valamelyik kiemelkedik, uralkodóvá válik. Ha a szubjektum birtokol bizonyos veleszületett hajlamot, készséget, képességet, s adottak a külső körülmények: akkor az alkotói képességet magában hordozó személyiség az uralkodóvá váló élmény hatására egy adott pillanatban képes lesz megvalósítani művét. Vagyis a költő az élménytérből vett (nyersanyag) objektív-szubjektív képei alapján elkészíti művét: megírja a verset, amely visszakerül az ÉLETTÉRBE.

Hogy miként születik meg a költemény, az természetesen különböző, de magának az alkotási folyamatnak vannak elméletileg elhatárolható szakaszai: 1. kezdemény vagy lélekeszmélés, 2. sejtési időszak, 3. megfogalmazódás vagy lélekünnepély, 4. a kidolgozás időszaka. A kezdemény vagy lélekeszmélés idején a költő felhalmozott élményképeit felerősíti egy újabb élmény, amely beleillik abba a lelki paradigmasorba, amely már jó ideje áttetszik a sejtés opálüvegén. Megcsillan valami „neszme”: gondolatfoszlány, trilla, hangkép vagy lírai töredék. A legfőbb élmény indítja el a sejtési időszakot, azt a periódust, amikor a képzelet rejtélyei érlelődni kezdenek. Előtünedeznek azok a Freud által említett „archaikus maradványok”, amelyek a tudat evolúciós fragmentumai, akár Jung „archetípusnak” nevezett ősképzet-teóriája. A képzelet-periódus hippónakteusai (kólonok) összekapcsolása már a vers megfogalmazódása, a lélekünnepély lesz, mely a költészet szent terében történik, ahol találkozik az alkotói akarat az istenivel, ahol a szellem ereje egyesül a teremtés erejével. Ezek után kezdődik el a kidolgozás, megvalósítás időszaka, amely során a költő eljut a nyelvi jelrendszerben a tárgyasításhoz.

Arany már a címmel jelzi *Az ihlet perce* szonettjének témáját, mely egyszerre utal a különleges alkotói állapotra, s az alkotási folyamatnak egy bizonyos szakaszára, amikor még nem dőlt el, hogy eredményes lesz-e a költő erőfeszítése a megalkotásra. Azt ugyanis az ihlet perce dönti el, hogy „homlokon csókolja-e” az alkotót a múzsa. Arany János még kérte őt, hogy: „Óh Múzsa....Méltóztassál hozzám leszállni, mert te a versek jóltevő bábája vagy.” Sőt Radnóti Miklós

sem restelt hozzá fordulni: „Pásztori Múzsám, légy velem itt, bár most csak egy álmos kávéházban ülök.”

Arany Jánost nemcsak e szonett megírása idején, már korábban is foglalkoztatta és bántotta, hogy mind többször válik képtelenné az „írásra”. Erről beszámolt legközelebbi barátainak is. Dr. Czeizel Endre szerint: „Arany azon kevés magyar költő-géniusz közé tartozott, aki a kreativitásából adódó nonkonformitást és az ebből adódó társadalmi konfliktusokat – okosságának köszönhetően – korlátozni tudta. Belül azért sokat emésztette magát, és ebben a nála is érzékelhető szélsőséges kedély is szerepet játszott. Kövérkés, piknikus alkata úgynevezett ciklotim (mániás-depressziós) kedéllyel társult, ami feldobott, túlzottan aktív, majd letöréssel, lehangoltsággal váltakozó kedélyre predesztinálta. A rövid izgalmi fázisok (amikor az ihlet mámorította: Perc a tiéd, egy perc, az isteni!) után gyakorta, mint írta: »Az operadalár elveszti hangját.« Tompának 1854 októberében így panaszkodik: »Mert mi lehet borzasztóbb oly szenvedésnél, mely szellemnek szárnyait szegi, az önbizalmat, mely nélkül nem csak nagyot, dicsőt alkotni, de még a közélet kívánalmainak megfelelni sem lehet.« Szemere Pálnak 1855-ben ekként jellemezte magát: »...egy percig bohó, gyerekes, víg: rá egy hétig ideges, életunt.« A lázas ihletettséggel mániás fázisa segítette magából kicsihozni fenséges költői alkotásait, de ezt követően agya kiszipolyozásának a jelei depresszió formájában nála is jelentkeztek. Az önmaga által is felismert, szomorúságra hajló szélsőséges kedélyállapota először 1852 után súlyosbodott kedélybetegséggé, mégpedig depresszióvá.” Arany válságos időszakainak meddő óráiban keserűen

tapasztalta, hogy a költőnek vannak elszalasztott lehetőségei is.

Az ihlet percében: „...a versköltés-re vonatkozó tanácsadás formájával találkozunk. A mester által a tanítvány-nak adott tanács megszólító módját ölti magára, ami az antik költészetben az oralitás metaforáját, a közvetlenséget biztosító nyelvi funkciót jelentette” (Tarjányi Eszter). Az érzést a költő nemcsak önmagára vonatkoztatja, az a művészi alkotás érzésvilágának a megjelenítője lesz.

Az interpretáció érvényességét illetően Kappanyos András irodalom-történész elméletével értek egyet, aki szerint két, egymásnak látszólag ellentmondó tapasztalattal kell számot vetnünk. „Egyfelől úgy tűnik, hogy semmilyen módon nem korlátozható egy adott műalkotás értelmének megragadására irányuló kísérletek száma. Másfelől elmondható, hogy vannak téves interpretációk, amelyek ellentmondanak egymásnak, tehát nem lehetnek egyszerre igazak – ha érvényesnek tekintjük az arisztotelészi logikát erre a problémára. Vagyis egy műről elvben végtelen sok mindent lehet mondani, de nem lehet bármit.”

Egyik legelfogadottabb logikai lehetőség, hogy a szöveg immanens tulajdonságai határozzák meg, hogy milyen érvényes jelentések nyerhetők ki belőle.

Roman Ingarden szerint az olvasat voltaképpen konkretizáció, vagyis a kitöltetlen helyek egyik lehetséges kitöltése olyan módon, ahogyan azt a kitöltött helyek megengedik.

T. S. Eliot írta a következőt: „Egy verset lehet úgy magyarázni, hogy azt vizsgálják, miből készült és milyen okok hozták létre, és ez a magyarázat szükséges előkészítése lehet a megértésnek. De a vers megértéséhez épp

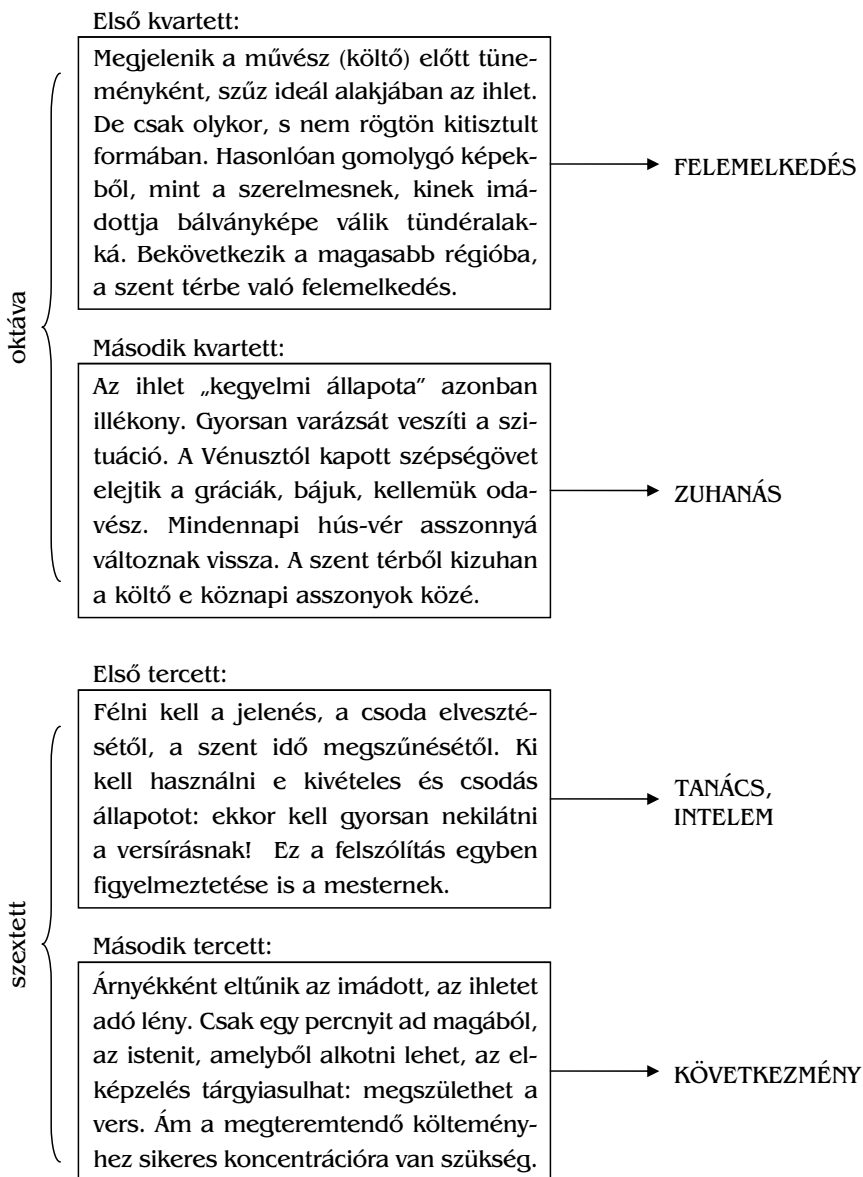
annyira fontos, hogy azt igyekezzünk felfogni, ami a költészet lenni akar.”

Ezen elméletek szem előtt tartásával készítettem el Arany János *Az ihlet perce* című szonettjének szöveg immanens és pozitivista interpretációs-szerű elemzési ábráját.

Az ihlet perce sokszereplős, főalakjai: a költő mint tanácsadó mester, illetve azok a más, akár fiatalabb alkotók, akiknek tanácsát szánja. A többi szereplők a felsorakoztatott mitológiai alakok, akiknek segítségével az ihlet lényegét mutatja be és fontosságát erősíti meg.

A költemény szavainak többsége magas hangrendű. A költői kifejezőeszközök közül pár hasonlatot (az első és utolsó versszakban), néhány jelzót, jóval több igét találunk, azonban a főnevek dominálnak benne. A forma szűkössége, kötöttsége nem is igen teszi lehetővé az eszköztár bőségének alkalmazását, és „...arra készíti a költőt, hogy befelé terjeszkedve kivételes töménységű megfogalmazásokkal éljen. Ezért aztán a legtöbb szonett minden látszólagos rövidsége ellenére valószínűsíthetően birodalom” (Csengery Kristóf).

Napjainkban ihletről beszélni már nemigen divat. Mintha ez megkérdőjelezné az író vagy költő szakmai megbízhatóságát. Mintha valami szándékon túli, s a véletlennek kiszolgáltatott, kegyelmi jellegű tény sejlene föl benne. Tárnyilagosabban fogalmaznak az alkotók: „eszembe jutott”, „szerencsém volt” stb. Tesznek azért beismerést, mint Gyárfás Endre: „Ami engem illet: naponta tudnék verset írni. Megvan hozzá a rutinom. Hogy félévente csak egyet-kettőt sikerül papírra vetnem, annak az az oka, hogy várom a bensőmből jövő

parancsot: ez az, ezt kell elmondanod, ez az, amit itt és most csak te tudsz kifejezni.” A mai ember már nemigen tud mit kezdeni a mitológia alakjaival, nem látja meg a természetfelettit, mert anyagszerűvé vált lelke alkalmatlan ezek érzékelésére.

Azoknak is igazuk van, akik az ihletet megfosztják minden fellengzős

értelmezéstől. Azt állítják, hogy az ihlet az az állapot, amikor az alkotó legobjektívebben képes kezelni a tárgyát. Vagyis egy rendkívüli „prózai követelmény” teljesítésére hangolódás.

Véleményem szerint a hirtelen támadt ihlet villámcsapása és a tartós „munka-ihletettsé” lényege ugyanaz: értékes művet alkotni.